

**МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ПРОДОВОЛЬЧИХ СИСТЕМ**

Сичевський М. П., д.е.н., проф., академік НААН,
директор Інституту продовольчих ресурсів НААН, м. Київ, Україна
ORCID 0000-0002-5672-9189

Коваленко О. В., д.е.н., с.н.с.,
зав. відділу економічних досліджень та інноваційного провайдингу,
Інститут продовольчих ресурсів НААН, м. Київ, Україна
ORCID 0000-0001-8364-3316

Куць О. І., к.е.н., наук,
заступник директора з науково-інноваційної та інформаційної діяльності,
Інститут продовольчих ресурсів НААН, м. Київ, Україна
ORCID 0000-0002-2855-0659

<https://doi.org/10.31073/foodresources2020-14-01>

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних та прикладних положень формування і функціонування продовольчих систем в умовах глобалізації. **Мета.** Систематизувати та узагальнити концептуальні аспекти формування сучасних продовольчих систем, окреслити особливості механізмів впливу їх основних функціональних компонентів на забезпечення стійкого розвитку в умовах глобалізації. **Методи.** Результати дослідження ґрунтувалися на застосуванні: ретроспективного аналізу, групування та узагальнення – для вивчення еволюції підходів, показників та ознак групування різних видів продовольчих систем; економіко-статистичного, економічного та порівняльного аналізу – для діагностики стану, тенденцій, проблем та перспектив продовольчого забезпечення сільських і міських територій в розвинених країнах та країнах, що розвиваються; індукції та дедукції, аналізу і синтезу – для обґрунтування моделі економічного механізму продовольчої системи та напрямів продовольчої політики; графічні методи – для візуального відображення частки виробництва харчових продуктів у створенні доданої вартості виробничого сектора та ін. **Результати.** Розроблено концептуальну модель організаційно-економічного механізму продовольчої системи, де основним структурним елементом є виробничо-збутовий ланцюг, що представляє виробничий блок й охоплює всі види діяльності, пов'язані з трансформацією харчових продуктів і переміщенням їх від виробників до споживачів. Розкрито механізми функціонування та впливу компонентів продовольчої системи на забезпечення її стійкого розвитку. Обґрунтовано, що стійкий розвиток усіх складових елементів продовольчої системи, у тому числі конкурентоспроможність суб'єктів господарювання, їх доступ до ринків та доступність населення до якісних харчових продуктів мають забезпечувати заходи державного регулювання, спрямовані одночасно в три сфери – економічну, екологічну і соціальну. **Сфера застосування результатів дослідження.** Результати досліджень містять теоретико-методологічні аспекти, які розширюють знання щодо механізмів функціонування продовольчих систем в умовах глобалізації та стійкого розвитку виробничо-збутових ланцюгів у цих системах. Одержані результати можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях актуальних проблем розвитку агропродовольчої сфери спеціалістами економічного напрямку і всіма зацікавленими особами.

Ключові слова: економічний механізм, продовольча система, виробничо-збутові ланцюги, продовольче середовище, державне регулювання, інновації, глобалізація, урбанізація, стійкий розвиток

MECHANISMS TO ENSURE THE IMPLEMENTATION OF THE STRATEGIC POTENTIAL OF FOOD SYSTEMS

*Sychevskyi Mykola, D-r of Sciences, Economics, Professor, Academician of NAAS,
Director, Institute of Food Resources NAAS, Kyiv, Ukraine
ORCID 0000-0002-5672-9189*

*Kovalenko Olga, D-r of Sciences, Economics, Senior Researcher,
Head of Department of Economic Research and Innovation Providing,
Institute of Food Resources of NAAS, Kyiv, Ukraine
ORCID 0000-0001-8364-3316*

*Kuts Oleksandr, PhD, deputy director for research, innovation and information activities,
Institute of Food Resources of NAAS, Kyiv, Ukraine
ORCID 0000-0002-2855-0659*

<https://doi.org/10.31073/foodresources2020-14-01>

The subject of the research is a set of theoretical, methodological and applied provisions for the formation and functioning of food systems in the context of globalization. **The purpose of the article** is to systematize and generalize the conceptual aspects of the formation of modern food systems, to determine the features of the mechanisms of influence of their main functional components on sustainable development in the context of globalization. **Methods.** The results of the study were based on the use of: a retrospective analysis, grouping and generalization to study the evolution of approaches, indicators and signs of grouping of various types of food systems; economic-statistical, economic and comparative analysis to diagnose the status, trends, problems and prospects of food supply of rural and urban areas in developed countries and developing countries; induction and deduction, analysis and synthesis to justify the model of the economic mechanism of the food system and directions of food policy; graphic methods for visual display of the share of food production in creating added value of the manufacturing sector, etc. **Results.** A conceptual model of the organizational and economic mechanism of the food system has been developed, where the main structural element is the value chain, which represents the production unit and covers all types of activities related to the transformation of food products and their movement from producers to consumers. The mechanisms of the functioning and influence of the components of the food system on ensuring its sustainable development are disclosed. It is substantiated that the sustainable development of all the constituent elements of the food system, including the competitiveness of business entities, their access to markets and the population's access to high-quality food products should provide state regulation measures aimed at the same time in three areas: economic, environmental and social. **Scope of research results.** The research results contain theoretical and methodological aspects that expand knowledge about the mechanisms of functioning of food systems in the context of globalization and sustainable development of value chains in these systems. The results can be used in further scientific research of urgent problems of the development of the agri-food sector by economic experts and all interested parties.

Keywords: economic mechanism, food system, production-sales chains, food environment, government regulation, innovation, globalization, urbanization, sustainable development

Постановка проблеми. Світовий розвиток вимагає удосконалення і пристосування до нових умов, що формуються в результаті трансформаційних змін суспільства. Зазнає змін і світова система продовольчого забезпечення: розширюється ємність світового ринку за одночасного погіршення умов формування ресурсів; нові правила світової торгівлі посилюють конкуренцію, сприяють розширенню сфер застосування регулюючих заходів; пріоритет у формуванні світових ресурсів встановлюється за країнами, орієнтованими на

експорт; зростання цін провокує продовольчі кризи в державах, орієнтованих на імпорту; посилюється орієнтація на інноваційний розвиток аграрного виробництва, багатофункціональність сільського господарства та якість продукції; збільшується концентрація корпоративного бізнесу, причому контроль над виробництвом продовольства все частіше переходить до транснаціональних агропродовольчих і роздрібних торгових компаній. Сукупність цих тенденцій знижує можливості місцевих виробників і споживачів, а в окремих випадках – дієвість продовольчої політики [1, 2].

Аналіз наукових джерел. Особливості технологічного, екологічного та регіонального розвитку продовольчих систем достатньо широко представлені в працях зарубіжних науковців J. Polly, Al. Sigman, D. Niven, A. Diamond, D. Tropp, M. Barham та інших [4–8, 19]. Питання продовольчої безпеки та механізмів державної аграрної політики висвітлені у працях вітчизняних вчених П.Т. Саблука, Ю.О. Лупенка, С.М. Кваші, А.Д. Діброви та інших, сутнісні риси категорії "продовольча система", її зв'язки з національною та інноваційним розвитком присвячені праці Я.М. Гадзала, М.В. Гладія, М.П. Сичевського, Л.В. Дейнеко, О.В. Коваленко, О.І. Куця, А.Е. Юзефовича, О.В. Бокій [9–16]. Однак проблема продовольчого забезпечення залишає питання щодо механізмів функціонування продовольчих систем серед найбільш актуальних і вимагає подальшого вивчення.

Мета дослідження – систематизувати та узагальнити концептуальні аспекти формування сучасних продовольчих систем, окреслити особливості механізмів впливу їх основних функціональних компонентів на забезпечення стійкого розвитку та реалізації стратегічного потенціалу.

Результати та обговорення.

Протягом останнього десятиліття агропромисловий комплекс став однією з ключових галузей, що забезпечує зростання національної економіки. Формуючи продовольчу безпеку забезпечує, у визначених межах, економічну, екологічну та енергетичну безпеку, розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та створення соціально-економічних умов сільського розвитку. Все більш помітною його роль стає на зовнішніх ринках. Експорт продукції АПК незмінно залишається найбільшою експортною категорією.

Водночас, зберігаючи високі темпи нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, агропромисловий сектор має значний додатковий нереалізований потенціал щодо нарощування виробництва та експорту продукції з доданою вартістю. Подальший його розвиток здатен не лише закріпити за Україною статус надійного постачальника якісного доступного продовольства на світовий ринок, але і стати потужним рушієм розвитку економіки та зростання добробуту населення.

Кон'юнктура світового продовольчого ринку та стратегічні дослідження Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) також свідчать про нагальну необхідність нарощування обсягів виробництва і торгівлі продовольством з метою забезпечення зростаючого попиту в світі. Ключовим чинником зростання попиту на продовольство у світі буде залишатися зростання чисельності населення планети та підвищення середньої тривалості життя. Поряд з цим, зростання населення і прискорена урбанізація - чинники, що стимулюють не тільки підвищення попиту на продовольство, але і призводять до зміни харчових переваг людини в бік збільшення споживання ресурсомістких продуктів тваринного походження і перероблених продуктів.

Усвідомлюючи роль України в забезпеченні глобальної продовольчої безпеки Урядом затверджена Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року, яка тісно пов'язана з розширенням участі України в досягненні Цілей Сталого Розвитку ООН, насамперед подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення раціону харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства, реалізуючи при цьому її потужний виробничий та експортний потенціал [1].

Досягнення визначених стратегічних цілей важливо розглядати у контексті функціонування та розвитку цілісної продовольчої системи держави на усіх рівнях.

Продовольча система, за визначенням ФАО, охоплює сукупність видів діяльності й економічних відносин, взаємодія яких поєднує в процесі виробництва технологічно і економічно необхідні ресурси, працю та капітал з метою отримання продовольства та взаємопов'язаних з ним товарів і послуг для забезпечення потреб суспільства.

Задіяні механізми повинні бути взаємоузгодженими та ефективними, щоб давати можливість сектору розвинути свій повний потенціал та досягти ключових цілей державної політики.

Продовольчі системи можна розглядати на різних рівнях: від глобального до місцевого і навіть на рівні домогосподарств [10, 16]. Важливо враховувати те, що внутрішні механізми систем на різних рівнях можуть відрізнятися.

Реалізація стратегічного потенціалу продовольчої системи дозволяє забезпечити досягнення визначених стратегічних цілей, у першу чергу продовольчої безпеки, на основі взаємопов'язаних механізмів, які виконують різні функції відповідно до сформованої стратегії.

Взаємодію сукупності елементів та умови функціонування продовольчої системи забезпечує економічний механізм. Узагальнену модель економічного механізму продовольчої системи, в якій виділено три основні блоки: виробничо-збутовий ланцюг, продовольче середовище та елементи (чинники), що здатні впливати на вибір харчових продуктів, вироблених і споживаних населенням конкретної країни, представлено на рис. 1.

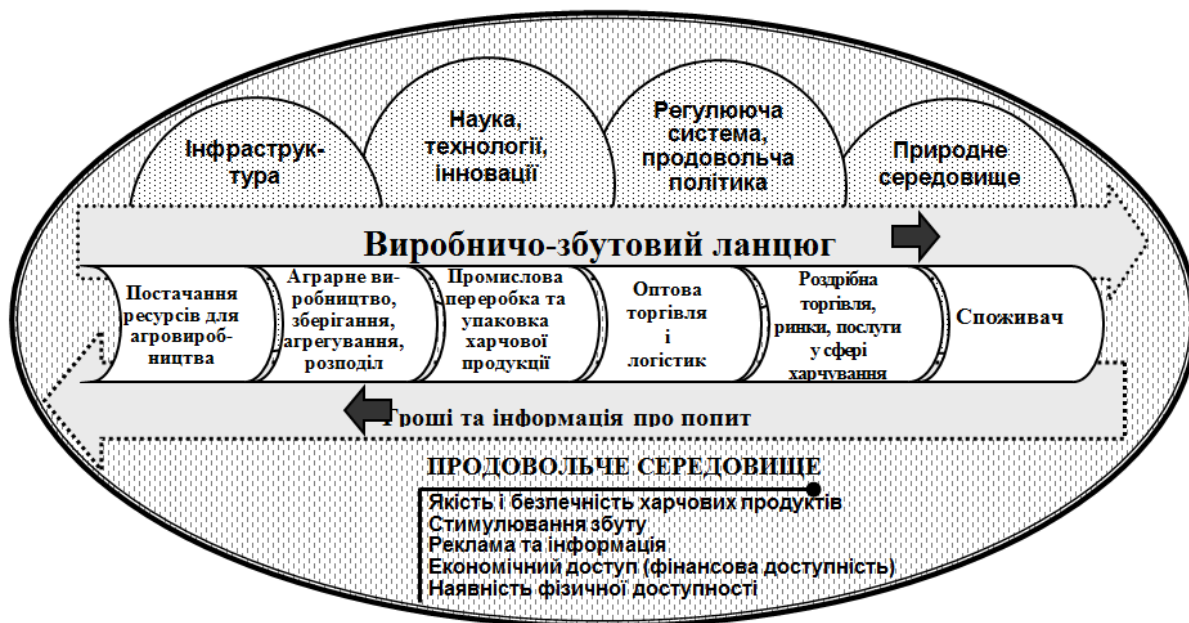

Рис. 1. Узагальнена модель економічного механізму продовольчої системи

Джерело: авторська розробка

Експерти ФАО виділяють три типи продовольчих систем: традиційні, змішані й сучасні. Основними функціональними складовими кожної з них є виробничо-збутовий ланцюг і продовольче середовище, що формується навколо нього, тобто навколо основних його учасників, – тих, хто виробляє продукт або закуповує його у попередній ланці ланцюга, додає вартість і потім продає продукт наступній ланці. Виробничо-збутовий ланцюг – основна складова продовольчої системи, що охоплює види діяльності, пов'язані з переміщенням харчових продуктів від виробників до споживачів, включаючи виробництво, зберігання, поширення, переробку, упаковку, роздрібну торгівлю та стимулювання збуту. На відрізках ланцюга його суб'єкти різноманітні: відрізняються розмірами, технологіями, цілями, каналами комунікації з кінцевими ринками. Рішення, які приймають ці суб'єкти мають наслідки для всієї системи. Від них залежить наявність і доступність харчових продуктів,

способи їх виробництва та споживання і, відповідно, тип сформованої продовольчої системи (традиційна, змішана чи сучасна).

Виробничо-збутовий ланцюг може мати різну довжину – обмежуватися місцевим рівнем, наприклад, при поставках від ферми до центру села або від ферми до районного центру. Можливі довші, регіональні ланцюги – від ферми до міста, або міжнародні – протяжністю від ферми до певного пункту, звідки здійснюється експорт товару до відповідного етапу в іншій країні [18].

Від початку 50-х років минулого століття сформувалося кілька концепцій розвитку виробничо-збутових ланцюгів, з появою яких в обіг були введені поняття: товаропровідний ланцюг, ланцюг поставок, вартісний ланцюг Портера, глобальний товаропровідний ланцюг, мережевий ланцюг, інклюзивна бізнес-модель, продовольча система і ландшафтна система [19]. Від самого початку методологічний підхід до формування товаропровідних ланцюгів був спрямований на оптимізацію фізичних потоків товарів і коефіцієнтів трансформації при великомасштабній переробці сировинної продукції, насамперед експортної. Згодом цей підхід був розширений і набув сучасного змісту концепції виробничо-збутових ланцюгів. Разом з тим, основний наголос усіх існуючих концепцій ставиться на оптимізацію проходження продуктів і послуг уздовж ланцюга, тобто на інфраструктуру та логістику.

З початку 2000-х років виробничо-збутові ланцюги набули нових характерних ознак:

- це динамічні системи, що змінюються з плином часу;
- ключовим елементом в ланцюгу дій від виробництва до споживання є додавання вартості на конкурентних ринках;
- драйверами розвитку виробничо-збутових ланцюгів є взаємопов'язані елементи: характер кінцевого споживчого ринку та процес глобалізації;
- виробничо-збутові ланцюги орієнтовані на управління, що спрямовується у певні його ланки, наприклад, у мережеві зв'язки або інклюзивні бізнес-моделі;
- національні продовольчі середовища об'єднують в єдину систему усі продовольчі ланцюги конкретної країни та ландшафтні системи, які взаємодіють на певній географічній території.

Домінуючим видом продовольчих систем на глобальному рівні стали високотехнологічні транснаціональні продовольчі виробничо-збутові ланцюги, до складу яких входять вертикально інтегровані виробники товарів, переробні підприємства, мережеві супермаркети та фірми громадського харчування.

Виробничо-збутові ланцюги, в яких кожна ланка забезпечує власну прибутковість, створює вигоди для суспільства і при цьому безповоротно не виснажує природні ресурси, вважають стійкими. Стійкість ланцюга проявляється одночасно в трьох вимірах: економічному, соціальному та екологічному. В економічному вимірі діючі виробничо-збутові ланцюги вважаються стійкими, якщо діяльність кожного учасника можлива і доцільна в комерційному (тобто приносить прибуток) або фізичному сенсі. В соціальному вимірі стійкість визначається соціальною і культурною прийнятністю результатів в частині розподілу доходів і витрат, пов'язаних не лише з доданою вартістю, а й забезпеченням повноцінних раціонів харчування усіх груп населення. В екологічному вимірі стійкість в значній мірі визначається здатністю учасників ланцюга створювати мінімальний або нульовий негативний вплив на природне середовище [19].

Зусилля щодо забезпечення економічної стійкості продовольчого виробничо-збутового ланцюга концентруються загалом у доданій вартості, створюваній в усіх його ланках. При цьому додана вартість має бути позитивною для кожного учасника (додатковий прибуток, доходи, рентабельність, податки, рента споживача). У цьому контексті, важливо відмітити, що продовольчі виробничо-збутові ланцюги України не можна вважати стійкими, оскільки загальна рентабельність підприємств-виробників сільськогосподарської та промислової продукції значно відрізняється і не є позитивною для всіх учасників (табл. 1).

Рентабельність усієї діяльності в сільськогосподарському та промисловому виробництві окремих видів продовольства в Україні у 2018 році

Виробництво продовольчої сировини в сільськогосподарських підприємствах		Промислове виробництво харчової продукції	
продукція	рентабельність, %	продукція	рентабельність, %
Виробництво ВРХ	-17,7	Виробництво м'яса та м'ясних продуктів	4,0
Вирощування свиней	6,9		
Вирощування птиці	5,7		
Виробництво молока-сировини	16,1	Виробництво молока та молочних продуктів	1,9
Виробництво зерна	24,7	Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	1,7
		Хліб, хлібобулочні і борошняні вироби	0,3
Виробництво соняшника	32,5	Виробництво олій та тваринних жирів	-0,1
Виробництво буряка цукрового	-11,4	Цукор	-7,4

Джерело: розроблено за даними Держстату України

Стимулюючи зростання, виробничо-збутові ланцюги, створюючи додану вартість, забезпечують одержання п'яти основних складових економічного розвитку: заробітної плати найманих працівників; прибутку підприємців і власників активів; податкових надходжень до державного бюджету; пропозиції продовольства для споживачів; сукупного впливу на довкілля (позитивного чи негативного).

Додана вартість дає імпульс трьом спіралям зростання, які можна співвіднести з економічною, соціальною та екологічною стійкістю, і має безпосередній вплив на рівень продовольчої безпеки: 1) спіраль інвестицій – коли прибуток і заощадження реінвестуються; 2) спіраль примноження – коли працівники отримують і витрачають більше коштів; 3) спіраль прогресу – коли держава витрачає кошти на підтримку належного соціального та природного середовища [19].

Горизонтальні та вертикальні зв'язки між учасниками різних рівнів виробничо-збутового ланцюга, зокрема щодо обміну інформацією, визначення цін, стандартів, механізму платежів, контрактів, надання послуг, систем оптової торгівлі та ін. формують конкурентне "продовольче середовище", тобто – фізичні, економічні, політичні та соціально-культурні умови, в яких споживачі взаємодіють з системою для придбання, виготовлення і споживання харчових продуктів. Ці умови визначають рівень продовольчої безпеки системи, якість і безпечність харчової продукції, можливості її ефективного збуту.

Масштаби сучасної урбанізації, що подібно глобалізації пов'язана з інтеграцією економік і суспільства, трансформують межі міських і сільських поселень і, відповідно, змінюють економічний механізм продовольчої системи. В останні десятиліття міський продовольчий ринок зростає швидкими темпами і, в той же час, розвиваються продовольчі виробничо-збутові ланцюги, що зв'язують сільські і міські райони. Урбанізація не тільки стимулює попит на харчові продукти, а й зумовлює зміну раціону харчування населення, яке поступово замінює частину таких основних продуктів, як зернові, коренеплоди і бульбоплоди, на рибу, м'ясо, яйця, молочні продукти, фрукти, овочі, тобто споживає більше перероблених продуктів. Зростання попиту населення великих міст на додаткові харчові продукти та перероблені товари з більш високою доданою вартістю відкриває нові можливості для виробників та агробізнесу, в тому числі для постачальників виробничих ресурсів. Завдяки розширенню несільськогосподарських сегментів продовольчої системи –

торгівлі, переробки, упаковки, розподілу й зберігання – міста сприяють зростанню економіки також і сільських районів, які в майбутньому можуть стати інкубаторами для дрібних несільськогосподарських підприємств і сприяти диверсифікації економіки.

Стимулюючу роль в перетворенні сільських районів у центри посередництва й агропромислового розвитку здатні відігравати малі міста, які більш рівномірно розподілені по певній території й забезпечують доступ сільського населення до засобів підвищення доходів і примножують добробут сільських сімей. У багатьох невеликих містах або неподалік від них часто проживає більше людей, ніж у великих містах, на жителів яких припадає близько 60% попиту на продовольство. Так, в малих містах України та на прилеглих до них сільських територіях мешкає 58% населення, що близько до середнього показника по розвинених країнах. Розвиток сільських районів з урахуванням територіальних особливостей, які забезпечують зв'язок між малими містами та їх "зонами впливу" в сільській місцевості, може значно полегшити міському населенню доступ до харчових продуктів і розширити можливості для сільського населення [20].

Разом з тим, урбанізація може стати джерелом проблем для дрібних сімейних фермерських господарств. Підвищення прибутковості ринків призводить до концентрації виробництва харчових продуктів у великих комерційних структурах, переходу на виробничо-збутові ланцюги, де домінують великі переробні та роздрібні підприємства, з виключенням з виробничого процесу дрібних товаровиробників. Щоб забезпечити малим товаровиробникам можливість повноцінно брати участь в задоволенні попиту населення міських районів продовольством, необхідні заходи державного регулювання, націлені на: зниження бар'єрів, що обмежують їх доступ до виробничих ресурсів; стимулювання впровадження екологічно стійких підходів і технологій; розширення доступу до кредитів і ринків; сприяння механізації; активізацію систем поширення сільськогосподарських знань; зміцнення прав володіння та користування земельними ресурсами та ін. Водночас, яким би високим не був попит з боку жителів міст, однак його недостатньо для підвищення продуктивності та поліпшення кон'юнктури ринку для дрібних господарств. Найважливішим компонентом всеосяжних перетворень є заходи державного регулювання та інвестиції, що формуватимуть сприятливе середовище.

Заходи державного регулювання сприяють формуванню конкурентного продовольчого середовища, в якому люди здійснюють вибір харчових продуктів, що в свою чергу, визначає якість їхнього раціону. Однак досягти стійкості продовольчої системи неможливо, приймаючи державні рішення лише в одній якійсь сфері. Державне регулювання має бути цілісним – спрямованим одразу в усіх напрямках.

Щоб покращити харчування для всіх, необхідно удосконалювати продукцію, способи її виробництва, переробки, транспортування, реалізації та споживання. Механізм впливу заходів державного регулювання в продовольчій системі зазвичай спрямований в чотири основні сфери: сільськогосподарське виробництво; переробку та зберігання продовольчої сировини і харчових продуктів, що формують споживчий попит; ринки продовольства та системи торгівлі; забезпечення купівельної спроможності споживачів (рис. 2).

Досвід розвинених країн свідчить, що заходи регулювання спрямовані у сферу сільськогосподарського виробництва продовольчої сировини повинні підтримувати не лише продовольчу безпеку, а й різноманітність продуктів, що надходять на ринок, доступні ціни на корисні для здоров'я продукти. Дієві заходи здатні стимулювати наукові дослідження щодо підвищення продуктивності і якості сільськогосподарської сировини, багатой поживними речовинами, субсидувати малий агробізнес й сприяти розширенню сфери послуг для виробництва харчових продуктів. Зокрема заходи, орієнтовані на дрібних фермерів, й особливо жінок, сприятимуть урізноманітненню пропозиції харчових продуктів в домашніх господарствах.

Нині у 28 країнах – членах Європейського союзу 44 мільйони осіб, або 8,6% всього населення, зайняті в бізнесі продовольчих систем: половина – в сільськогосподарському виробництві, решта – в інших видах діяльності й різних ланках виробничо-збутового

ланцюга. В ЄС-28 частка сільського господарства у валовому внутрішньому продукті становить в середньому 1,6%, проте в інших країнах Європи цей показник знаходиться на рівні від 4,7 до 24,9% [22]. Сфера переробки продовольчої сировини займає значний сегмент у структурі доданої вартості виробничого сектора країн світу й забезпечує зайнятість чималої частки працівників цього сектора (рис. 3).

Рис. 2. Механізм дії та сфери впливу заходів державного регулювання в стійких продовольчих системах

Джерело: узагальнено і сформовано з використанням [21]

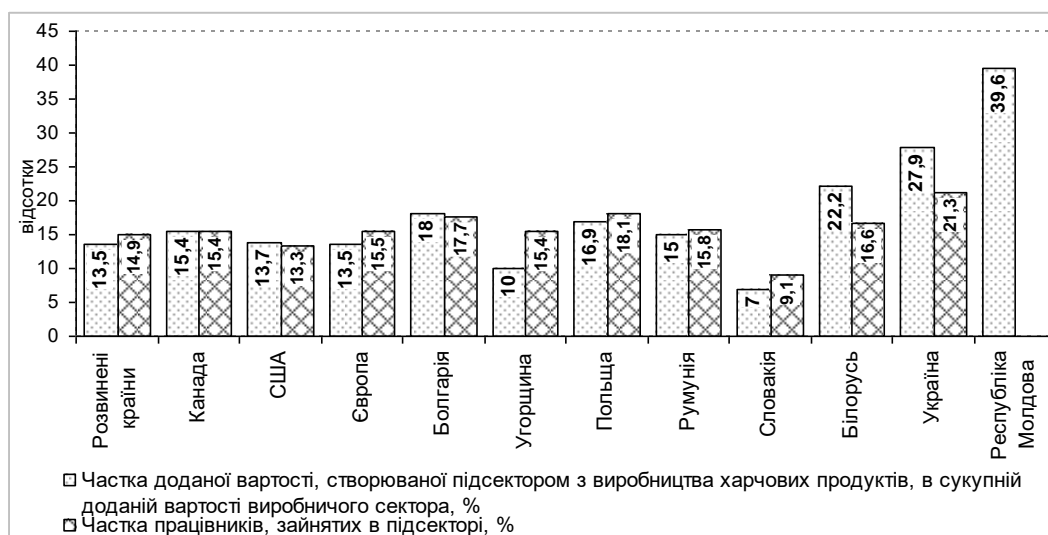

Рис. 3. Роль підсектора з виробництва харчових продуктів і напоїв в створенні сукупної доданої вартості виробничого сектора та забезпеченні зайнятості в Україні та окремих регіонах і країнах світу, %

Джерело: сформовано за даними [20].

Якщо в розвинених країнах середня частка підсектора з виробництва харчових продуктів і напоїв в структурі доданої вартості виробничого сектора не перевищує 14%, а зайнятість – 16%, то в країнах, що розвиваються (у тому числі в Україні) ці показники значно вищі – від 22 до 40% в структурі доданої вартості й від 18 до 21% в структурі зайнятості.

Інновації – один з основних чинників розвитку продовольчих систем, який впливає на ефективність переробки, зберігання та просування продовольчої сировини і харчових продуктів вздовж виробничо-збутового ланцюга. Доступ до нових технологій змінює раціони і якість харчування. Зокрема, переробка та консервування харчових продуктів, змінили підхід до їх зберігання та розподілу, що значно підвищило ефективність бізнесу. Загалом завдання розвитку продовольчої системи полягає в тому, щоб оптимально використовувати інновації та технології для задоволення потреб зростаючого населення зі збереженням природних ресурсів, біорізноманіття та здоров'я екосистем. Однак необхідно оцінювати і приймати до уваги не лише можливості, а й ризики, пов'язані з інноваціями і технологіями.

Тому заходи державного регулювання щодо збалансованості інноваційного забезпечення усіх ланок продовольчого ланцюга, одночасно спрямовані на споживчу інформацію, сприятимуть зростанню попиту і гарантуватимуть здорове харчування в домашніх господарствах, а стандарти якості та безпечності харчових продуктів поліпшуватимуть доступність до поживних і безпечних товарів.

Заходи державного регулювання продовольчих ринків мають вирішальне значення для сприяння торгівлі та маркетингу товарів, що забезпечують здорове харчування.

Торгівля в умовах глобалізації зачіпає всі країни світу. За допомогою торгівлі глобалізація сприяє встановленню зв'язків між різними територіями та їх населенням, зближенню споживчих уподобань, способів життя і типів харчування. Торгівля і харчування пов'язані між собою різними способами:

- торгівля сприяє диверсифікації джерел надходження продовольства, активізує конкуренцію, оскільки перевага віддається виробникам, чиї витрати нижче. Ці зміни обумовлюють зниження споживчих цін на харчові продукти й, відповідно, дає змогу покращити харчування малозабезпеченим споживачам;

- торгівля здатна урізноманітнювати раціони харчування населення окремих країн, забезпечуючи наявність різних видів продовольства впродовж року, розширюючи асортимент фізично і фінансово доступного продовольства, стимулюючи зміну уподобань, що інколи шкодить місцевим виробникам, витісняючи традиційні, часто більш поживні продукти;

- підвищення обсягів торгівлі пов'язане з ростом доходів, що водночас, супроводжується зростанням нерівності, коли попит споживачів з більш високим рівнем доходу задовольняється за рахунок наявності доступної для них за цінами їжі.

Тому в умовах відкритої торгівлі уряди країн повинні приділяти увагу продовольчій безпеці малозабезпечених споживачів і виробників з низькою забезпеченістю ресурсами, оскільки сам по собі ринок нездатний захистити вразливі групи населення, якщо вони не мають достатньої купівельної спроможності.

Поряд з цим, важливо на законодавчому рівні унормувати взаємовідносини виробників харчових продуктів з торгівельними мережами, оскільки відсутність чіткої регламентації призводить до необґрунтованих витрат виробників або взагалі обмежую можливість реалізації, особливо для невеликих підприємств.

Глобалізація і лібералізація торгівлі призводять до того, що продовольство переміщується на значні відстані. Частка сільськогосподарської продукції, яка є предметом міжнародної торгівлі, значно зросла – якщо в 1960 році вона становила приблизно 1/9 світового обсягу, то в 2000 році – приблизно 1/6. Наприклад, у США відстань, на яку продовольство перевозиться до споживачів, становить в середньому 2400 км (1500 миль) [23].

Для перевезення харчових продуктів необхідна адекватна інфраструктура – дороги, залізниці та судноплавні канали. У міру розвитку промисловості якість такої інфраструктури

підвищується, однак її стан і доступність неоднакові, а для окремих груп сільського населення доступ до неї часто обмежений. Так, в Україні 97% усіх автомобільних доріг мають незадовільну якість, а вартість пересування транспортними засобами – висока.

Заходи, спрямовані на розвиток інфраструктури – покращуватимуть поширення, зберігання та доступність до швидкопсувних продуктів. Доступ до транспорту та інфраструктури впливає не лише на якість харчових продуктів, а й на продовольчу безпеку та стабілізацію цін, оскільки продукти потрібно транспортувати швидко і на значні відстані в райони, які відчують їх нестачу.

Заходи державного регулювання повинні також сприяти купівельній спроможності споживачів, коли населення має низькі доходи й харчується одноманітно. Наприклад, встановлення граничних цін на продовольство або програми шкільного харчування субсидують харчування цільових груп населення, зокрема, жінок і дітей.

Діяльність бізнесу створює чималий вплив на розвиток продовольчого середовища і торкається усіх сфер державного регулювання. Саме бізнес-сфера пропонує широкий асортимент продуктів, необхідних для здорового харчування, впливає на умови праці, стан довкілля тощо. Бізнес формує середовище, в якому люди приймають рішення щодо того, які продукти купувати. Крім того, бізнес наповнює місцеві бюджети податковими внесками, які потім використовуються для надання соціальних послуг. Бізнес-учасники виробничо-збутового ланцюга, приймають рішення, які здатні призводити як до позитивних, так і негативних наслідків у сфері виробництва харчових продуктів та харчування населення. Тому посилення соціальної відповідальності бізнесу за прийняті зобов'язання також є об'єктом державного регулювання.

Помітною тенденцією останнього десятиліття є поява надвеликих компаній у виробничій сфері і торгівлі. Вхідження транснаціональних компаній в ланцюги передачі сільськогосподарської сировини в країнах, що розвиваються, особливо в сектори переробки та роздрібною торгівлі, змінило вже сформовані стосунки, починаючи від закупівлі сировини у постачальників, аж до доставки споживачу. Коли такі потужні сили входять на ринок, то не тільки між ними, а й між традиційними постачальниками і дистриб'юторами встановлюються нові, не завжди конкурентно виправдані ціни, оскільки лише в цьому випадку останні можуть зберегти свою присутність на ринку. Позитивним є те, що великі компанії вимагають від виробників сільськогосподарської сировини надійних поставок і підтримання якості продукції на рівні, встановленому в розвинених країнах. Разом з тим, на даний час ще не існує універсальних правил, які регулюють діяльність транснаціональних компаній і це питання потребує особливої уваги з боку регулюючих органів країн і світових організацій.

Висновки

Розвиток продовольчих систем в сучасних умовах не обмежується територіальними межами і залежить від наявності зв'язків між економічними механізмами функціональних блоків продовольчої системи, де центральним є виробничо-збутовий ланцюг, навколо якого формується продовольче середовище.

Заходи державного регулювання сприяють формуванню конкурентного продовольчого середовища, однак досягти стійкості продовольчої системи неможливо, приймаючи державні рішення лише в одній якійсь сфері. Державне регулювання має бути цілісним – спрямованим одразу в усіх напрямках: сільськогосподарське виробництво; переробку та зберігання продовольчої сировини і харчових продуктів, що формують споживчий попит; ринки продовольства та системи торгівлі; забезпечення купівельної спроможності споживачів.

Ефективні механізми продовольчих виробничо-збутових ланцюгів, спрямовані на вирішення проблем продовольчої безпеки, мають функціонувати на основі принципів: 1) синергії міських і сільських територій з урахуванням регіональних відмінностей і різноманітності; 2) соціальної інтеграції і рівності усіх учасників ланцюга (і малих, і великих операторів ринку); 3) скорочення втрат продовольства за рахунок оптимізації продовольчих

ланцюгів, впровадження інноваційної інфраструктури та застосування біоекономіки;
4) раціонального використання природних ресурсів, збереження їх для майбутніх поколінь;
5) мінімізації шкідливого впливу на довкілля.

Згідно з пропонованою концепцією забезпечення скоординованих заходів державного регулювання, планів і дій органів влади різних рівнів реалізація стратегічного потенціалу продовольчої системи дозволяє забезпечити досягнення визначених стратегічних цілей, у першу чергу продовольчої безпеки, на основі взаємопов'язаних механізмів, які виконують різні функції відповідно до сформованої стратегії.

Бібліографія

1. Про схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 588-р від 10.07.2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80>.
2. Ильина, З. М. Угрозы в сфере продовольствия: глобальные проблемы и национальная безопасность. *Весті Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Сер. аграрных навук*. 2014. № 4. С. 16–23.
3. Устойчивость, справедливость и возможности. Стратегия Всемирного банка: социальная защита и занятость. 2012:28 с. http://web.worldbank.org/archive/website01536/WEB/IMAGES/SPL_S-15.PDF.
4. Discovering the Food System: A Primer on Community Food Systems. Cornell University, Ithaca, New York. <http://www.discoverfoodsys.cornell.edu/primer.html>.
5. Foresight. The Future of Food and Farming. Executive Summary. The Government Office for Science, London. 2011. https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/288088/11-547-future-of-food-and-farming-summary.pdf.
6. Food Value Chains: Creating Shared Value to Enhance Marketing Success. Diamond, A; Tropp, D; Barham, M; Muldoon, F; Kiraly, I; Patty Cantrell, P. U.S. Dept. of Agriculture, Agricultural Marketing Service, May 2014. <http://dx.doi.org/10.9752/MS141.05-2014>.
7. Polly J. Ericksen Conceptualizing food systems for global environmental change research. *Global Environmental Change*.-Volume 18, Issue 1, February 2008, p. 234–245.
8. Urban Farming: Rethinking The Industrial Food System/Al. Sigman. April 26, 2012. <https://newfolklore.wordpress.com/table-of-contents/urban-farming-rethinking-the-industrial-food-system-by-al-sigman>.
9. Гладій М. В., Сичевський М. П. Функціонування м'ясопереробної галузі України в глобальній продовольчій системі. *Вісник аграрної науки*. 2018. № 5 (782). С. 5–11.
10. Сичевський М. П. Дейнеко Л. В. Організаційно-економічна сутність категорії "Продовольча система". *Продовольчі ресурси*. 2015. № 3. С. 4–9.
11. Сичевський М. П. Юзефович А. Е. Розвиток харчової промисловості: акценти державної політики. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 46–52.
12. Сичевський М. П. Проблеми інвестиційного розвитку харчової промисловості України. *Економіка АПК*. 2007. № 7. С. 21–26.
13. Коваленко О. В. Інклюзивні інновації в трансформовано-монополізованій продовольчій системі України. *Продовольчі ресурси*. 2019. № 12. С. 210–228. <https://doi.org/10.31073/foodresources2019-12-22>.
14. Куць О. І., Куць Т. В. Забезпечення конкурентоспроможності продовольчої системи на основі податкових механізмів. *Продовольчі ресурси: зб. наук.-практ. Праць. Ін-т прод. ресурсів НААН. К.: ННЦ "ІАЕ", 2016. № 6. С. 70-78.*
15. Юзефович А.Е. Теорія і практика формування та функціонування продовольчої системи України. Інноваційний розвиток харчової індустрії: зб. наук. праць за матеріалами V міжнар. наук.-практ. конф., 14 грудня 2017 року. Інститут продовольчих ресурсів НААН, м. Київ, 2017. С. 35–37.

16. Бокій О. В. Стійкість функціонування продовольчої системи у нестабільних макроекономічних умовах. Продовольчі ресурси: зб.наук.пр. Ін-т прод. ресурсів НААН України. К.: ТОВ «БАРМИ» 2018. № 11. С. 21-32. <https://doi.org/10.31073/foodresources2018-11-03>.

17. Ericksen, P., Stewart, B., Dixon, J., Barling, D., Loring, P., Anderson, M. & Ingram, J. 2010. The value of a food dystem sproach. In J. Ingram, P. Ericksen & D. Liverman, eds. Food security and global environmental change. Earthscan.

18. Питание и продовольственные системы. Доклад Группы экспертов высокого уровня по вопросам продовольственной безопасности и питания. ООН. ФАО. 2018. <http://www.fao.org/3/I7846RU/i7846ru.pdf>.

19. Дэвид Нивен. Содействие созданию устойчивых производственно-сбытовых цепочек в сфере продовольствия. Руководящие принципы. ФАО. 2015. 144 с.

20. Положение дел в области продовольствия и сельского хозяйства. Использование продовольственных систем для всеобъемлющих преобразований в сельских районах. ООН. Рим. 2017. <http://www.fao.org/3/a-I7658r.pdf>.

21. How can agriculture and food system policies improve nutrition? 2014. <http://www.glopan.org/sites/default/files/Global%20Panel%20Summary%20Brief%20web.pdf>.

22. World Bank. 2015. <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?view=map&year=201>.

23. Pimentel, D., Williamson, S., Alexander, C.E., Gonzalez-Pagan, O., Kontak, C. & Mulkey, S.E. 2008. Reducing energy inputs in the US food system. Human Ecology, 36(4): 459–471.

References

1. Pro skhvalennya Stratehiyi rozvytku eksportu produktsiyi silskoho hospodarstva, kharchovoyi ta pererobnoyi promyslovosti Ukrayiny na period do 2026 roku [On approval of the Strategy for the development of exports of agricultural products, food and processing industries of Ukraine until 2026]. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 588-r vid 10.07.2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80> [in Ukrainian].

2. Ilyina Z. M. Threats in the food sphere: global problems and national security. Viesci Nacyjanalnaj akademii navuk Bielarusi. Sier. ahrarnych navuk. 2014;(4):16–23 [in Russian].

3. Sustainability, fairness, opportunity. World Bank Strategy Social Protection and Employment. 2012:28 с. http://web.worldbank.org/archive/website01536/WEB/IMAGES/SPL_S-15.PDF [in Russian].

4. Discovering the Food System: A Primer on Community Food Systems. Cornell University, Ithaca, New York. <http://www.discoverfoodsys.cornell.edu/primer.html>.

5. Foresight. The Future of Food and Farming (2011) Executive Summary. The Government Office for Science, London. https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/288088/11-547-future-of-food-and-farming-summary.pdf.

6. Food Value Chains: Creating Shared Value to Enhance Marketing Success. Diamond, A; Tropp, D; Barham, M; Muldoon, F; Kiraly, I; Patty Cantrell, P/ U.S. Dept. of Agriculture, Agricultural Marketing Service, May 2014. <http://dx.doi.org/10.9752/MS141.05-2014>.

7. Polly J. Ericksen Conceptualizing food systems for global environmental change research. Global Environmental Change.-Vol.18, Issue 1, February 2008:234–245.

8. Urban Farming: Rethinking The Industrial Food System. Al. Sigman . April 26, 2012. <https://newfolklore.wordpress.com/table-of-contents/urban-farming-rethinking-the-industrial-food-system-by-al-sigman/>.

9. Hladiy M., Sychevskyy M. (2018). Funktsionuvannya myasopererobnoyi haluzi Ukrayiny v hlobalniy prodovolchiiy systemi [Functioning of the meat processing industry of Ukraine in the global food system]. Visnyk ahrarnoyi nauky [Bulletin of Agricultural Science]. № 5 (782). P. 5–11. [in Ukrainian].

10. Sychevskiy M., Deineko L. Organizational and economic essence of the category "Food system". *Prodovolchi resursy*. 2015;(3):4–9 [in Ukrainian].
11. Sychevskyy M. Yuzefovych A. (2014). *Rozvytok kharchovoyi promyslovosti: aktsenty derzhavnoyi polityky* [Development of the food industry: accents of the state policy]. *Ekonomika APK* [Economics of agro-industrial complex]. № 7. P. 46–52. [in Ukrainian].
12. Sychevskyy M. (2007). *Problemy investytsiynoho rozvytku kharchovoyi promyslovosti Ukrainy* [Problems of investment development of the food industry of Ukraine]. *Ekonomika APK* [Economics of agro-industrial complex]. № 7. P. 21–26. [in Ukrainian].
13. Kovalenko O. Inclusive innovations in transformed and monopolized food system of ukraine. *Prodovolchi resursy*. 2019;(12): 210–228. <https://doi.org/10.31073/foodresources2019-12-22>. [in Ukrainian].
14. Kuts O., Kuts T. Ensuring the competitiveness of the food system through tax mechanisms. *Prodovol'chi resursy*. 2016;(6):70-78 (in Ukrainian).
15. Yuzefovich A. Theory and practice of formation and functioning of the food system of Ukraine. *Innovative development of the food industry: a collection of scientific papers based on the materials of the V International Scientific Practical Conference, December 14, 2017*. Institute of Food Resources NAAS, Kyiv. 2017:35–37 [in Ukrainian].
16. Boki O. Tability of the food system functioning in non-stable macroeconomic conditions. *Prodovolchi resursy*. 2018;(11):21–32. <https://doi.org/10.31073/foodresources2018-11-03> [in Ukrainian].
17. Ericksen, P., Stewart, B., Dixon, J., Barling, D., Loring, P., Anderson, M. & Ingram, J. The value of a food dystem spproach. In J. Ingram, P. Ericksen & D. Liverman, eds. *Food security and global environmental change*. London: Earthscan. 2010:25-45 .
18. Nutrition and food systems. A report by The High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition Nutrition and food systems. UN. FAO. March 2018. <http://www.fao.org/3/I7846RU/i7846ru.pdf> [in Russian].
19. David Niven. Promote the creation of sustainable food chains. Guidelines. FAO. 2015:99 p. <http://www.fao.org/3/a-i3953r.pdf> [in Russian].
20. The state of food and agriculture 2017. Leveraging food systems for inclusive rural transformation. UN. FAO. Rome. 2017. <http://www.fao.org/3/a-I7658e.pdf> .
21. How can agriculture and food system policies improve nutrition? 2014. <http://www.glopan.org/sites/default/files/Global%20Panel%20Summary%20Brief%20web.pdf> .
22. World Bank. 2015. [https://data.worldbank.org/indicator /NV.AGR.TOTL.ZS?view=map&year=201](https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?view=map&year=201)
23. Pimentel, D., Williamson, S., Alexander, C.E., Gonzalez-Pagan, O., Kontak, C. & Mulkey, S.E. 2008. Reducing energy inputs in the US food system. *Human Ecology*, 36(4): 459–471 .